

De Jeltsin jaren

economische hervormingen geboekstaafd

Joop de Kort
Instituut voor Oosteupees Recht en Ruslandkunde
Universiteit Leiden

Op een persconferentie op 5 juli 1996, na Boris Jeltsin's herverkiezing tot president van Rusland, stelde Anatoli Tsjoebajs, Jeltsin's campagneleider en vooraanstaand economisch hervormer over Jeltsin dat: Rusland sinds Peter de Grote niet zo'n hervormer had gehad (...) Noch Witte, noch Stolypin, noch Alexander II hebben voor Rusland gedaan, wat deze man gedaan heeft. Over de betekenis van de verkiezingen zelf zegt hij dat: (...) een terugkeer naar het verleden onmogelijk is in dit land. Het is niet mogelijk de democratie om te keren, het privé-eigendom, de hervormingen. Niet binnen een jaar, niet binnen 10 jaar of honderd jaar, door niemand. Nooit. Ferme uitspraken, zelfs in het moment van euforie en van iemand wiens positie wel heel nauw met die van Jeltsin verweven was. Maar het zijn wel uitdagende uitspraken. Nu Jeltsin plaatsgemaakt heeft voor Vladimir Putin kunnen we met wat meer distantie de bijdragen van Jeltsin aan de geschiedenis van Rusland gaan oordelen. In 1999 en 2000 verschenen er verschillende boeken die terugkijken naar de ontwikkelingen in de jaren negentig. Vijf daarvan staan in deze bijdrage centraal.

De gebeurtenissen

Met Kerstmis 1991 werd de straalmotor die de Sovjetvlag op het dak van het Kremlin fier liet wapperen uitgezet en de vlag gestreken. Het wit-blauw-rood van de Russische Federatie werd gehesen. Een week later, op 2 januari 1992, werd een pakket maatregelen van kracht dat Rusland moest veranderen van een planeconomie in een markteconomie. De prijzen van een groot deel van de goederen werd vrijgegeven en de handel werd geliberaliseerd. In een markteconomie zijn prijzen immers de belangrijkste informatiedragers voor bedrijven en consumenten, die hun inkomen besteden. Door de handel vrij te geven kunnen producten daar naar toe gebracht worden waar ze het meest opleveren.

Het vrijgeven van de prijzen leidde tot een aanzienlijke inflatie. De prijzen stegen met tientallen procenten tegelijk. Omdat de arbeiders de gestegen prijzen wisten te compenseren in de lonen ontstond er een spiraal van prijs- en loonstijgingen. Dit gebeurde met toestemming van de overheid die de bedrijven toestond de hogere lonen te betalen en de bedrijven ook het krediet verschafte om dat te betalen. De overheid liet de Centrale Bank van Rusland aan de geldpers draaien om deze kredieten te financieren. De inflatie hield aan tot 1995 toen de Duma een wet aan nam die het inflatoir financieren van de overheidsuitgaven verbood.

In 1994 werd een volgende belangrijke stap gezet op weg naar de markteconomie. Een grootscheepse privatiseringsoperatie moest de band tussen de bedrijven en de overheid definitief doorsnijden. Bedrijven zouden volledig zelfstandig worden en op eigen benen moeten staan. Privé-eigendom van de productiemiddelen is in een markteconomie, waar de economische subjecten gedreven worden door eigenbelang, een zeer belangrijke institutie. De meeste aandacht ging uit naar de voucher privatisering, waarbij iedere Rus van boven de 18 een voucher kon kopen, waarmee hij op veilingen een aandeel in de te privatiseren bedrijven kon kopen. Het ging hier evenwel maar om een kleine 30 procent van het totale te privatiseren vermogen. Iets meer dan de helft van de beschikbare aandelen werd namelijk, voor een lage prijs aangeboden aan de werknemers en de managers van de bedrijven die geprivatiseerd werden. Dit leidde er toe dat veel bedrijven in handen kwamen van de mensen die er werkten. In het najaar van 1995 werd een nieuwe vorm van privatisering geïntroduceerd die nogal wat stof deed opwaaien, het zogenaamde loans-for-shares programma. De staat leende grote bedragen van banken met aandelen in ondernemingen als onderpand. Omdat het van aanvang af duidelijk was dat de staat deze leningen nooit terug zou betalen was het loans for share programma in feite de verkoop van staatvermogen aan banken.

In augustus 1998 bleek Rusland niet langer in staat om de rente en aflossingen te betalen op de leningen die aangegaan waren in de periode tussen 1995 en 1998. Russische en buitenlandse banken die geld hadden geleend aan Rusland bleven met oninbare vorderingen zitten. Bovendien verloor de roebel in een korte tijd meer dan driekwart van haar waarde, waardoor voor de Russen de geïmporteerde producten veel duurder werden dan voorheen. De voorzichtige economische groei die zich in Rusland aftekende verdween weer uit beeld.

De boeken

De gebeurtenissen zoals boven aangestipt komen in alle hier besproken boeken in de een of andere vorm terug. De invalshoeken lopen evenwel uiteen, zoals ook de beoordeling van de ontwikkelingen.

Het meest toegankelijke boek van de vijf is dat van Rose Brady, Kapitalizm. Deze redactrice van het Amerikaanse zakentijdschrift Business Week heeft een vlotte pen om de ontwikkelingen te tekenen en zij lardeert haar verhaal met tal van interviewfragmenten. De aandacht gaat vooral uit naar de ondernemers die van de situatie in Rusland het beste proberen te maken. Zij moeten dat doen in moeilijke omstandigheden. Na 70 jaar communisme weet niemand meer hoe een markteconomie functioneert en economische vrijheid wordt een race om de staatsbuit in te pikken. Deze race maakt ook veel slachtoffers en Brady laat hen ook aan het woord. De inflatie heeft hun inkomen uitgehold, de daling van de economische activiteit heeft velen hun baan gekost en sommigen zijn slachtoffer geworden van afpersing en diefstal. Interessant is dat Brady hier ook de afpersers aan het woord laat die in droge bewoordingen vertellen hoe ze iemand een plastic zak over het hoofd trekken en in elkaar slaan om deze tot het tekenen van een contract te dwingen. Een derde van het boek gaat echter om de strijd om Ruslands rijkdom die zich in Moskou afspeelt. Brady schetst een beeld van een netwerk waarin iedereen iedereen kent en er nauw samengewerkt wordt met de politieke machthebbers. Tsjoebajev slaagde er volgens Brady niet in om de economie te depolitiseren. Het motto van dit

hoofdstuk is een citaat van Jegor Gaidar, een van de architecten van de hervormingen. Hij stelt dat er een keuze bestond tussen enerzijds de elite met geweld te vernietigen, en anderzijds compromissen te sluiten en de elite toe te staan hun macht voor bezit te ruilen. Om geen burgeroorlog te riskeren koos men voor de tweede mogelijkheid. De nieuwe elite bestond echter vooral uit jonge mensen die via snelle en veelal dubieuze transacties een vermogen op wisten te bouwen. Het grootste voordeel werd echter gehaald door de nieuwe, ook jonge, bankiers. De torenhoge inflatie bood bankiers een enorme mogelijkheid om geld te verdienen. Banken leenden geld, aanvankelijk zelfs zonder rente te betalen, financierden allerhande transacties met dit geld waarmee ze flink verdienden en betaalden de lening, die door de inflatie inmiddels fors minder waard geworden was terug. De banken werkten vaak met geld dat door de staat verschaft was. Een voorbeeld daarvan is de UnExim Bank, van Vladimir Potanin, die zijn middelen kreeg via de douane opbrengsten die via deze bank betaald werden. Potanin was ook de architect van het 'loans-for-shares' programma. In dit programma veilde de staat leningen met als onderpand aandelen in grote ondernemingen. Als de staat niet tijdig de leningen zou kunnen aflossen, zouden de verstrekkers van de lening de aandelen te gelde mogen maken en een derde van de opbrengst mogen houden. De overige 70 procent zou aan de regering toekomen. Tsjoebajns noemde het een zeer elegant plan, bijna een kunstwerk. De uitkomst van de veilingen was dat zonder uitzondering de organiserende banken de aandelen in beheer kregen, tegen buitengewoon lage prijzen. De meerderheid (51 procent van de aandelen) van Norilsk Nikel, een van 's werelds grootste nikkel ondernemingen werd verkocht aan UnExim Bank voor 170,1 miljoen dollar (na een vastgestelde openingprijs van 170 miljoen). De veiling werd georganiseerd door Potanin's UnExim Bank, dat op deze manier ook de meerderheid in handen kreeg van de oliemaatschappij Sidanko. Op soortgelijke wijze wist de Menatep bank een groot deel van de tweede oliemaatschappij van Rusland, Yukos, in handen te krijgen. In een interview met de auteur rechtvaardigt Potanin deze gang van zaken door te wijzen op noodzaak om de onderneming te verkopen aan investeerders in plaats van aan de managers, op de korte tijdspanne waarin de veiling georganiseerd moest worden en op het punt dat bidders uitgesloten werden omdat ze hun bieding niet konden garanderen.

Het loans-for-shares programma heeft ook een prominente plaats in Stefan Hedlund's, Russia's "Market" Economy. A bad case of predatory capitalism, die het programma een flagrant voorbeeld van vriendjespolitiek noemt, waarbij loyale bojarren door hun Moskouse heren ruimhartig beloofd worden. De banken organiseerden zelf de veilingen om de verworven aandelen te gelde te maken en daarmee de leningen van de staat af te lossen. Zij hielden bidders buiten de deur en stonden geen inzage in de boeken van de te privatiseren ondernemingen toe, waardoor ze de aandelen zelf voor een laag bedrag in bezit konden nemen. In dit licht klinkt de verdediging van Tsjoebajns dat de prijs voor de aandelen laag was omdat er geen andere biedingen waren nogal cynisch. Tsjoebajns draagt de markteconomie een warm hart toe, maar de manipulatie rond de veilingen toonden vooral aan dat er van een goed functionerende markt in Rusland nog geen sprake is.

Hedlund beschrijft de ontwikkelingen in de jaren 90 als een opeenvolging van machtsconflicten. Hedlund besteedt tamelijk veel aandacht aan de manier van politiek bedrijven in Rusland. Volgens hem hebben de hervormers nooit geprobeerd een consensus te bereiken voor hun plannen. De Russische stijl van politiek bedrijven is confronterend en niet bereid tot compromissen. Hij legt daarbij sterk de nadruk op het eigenbelang dat de hervormers hadden bij de voorstellen die zij deden. Hij beschrijft

dat aan de hand van drie chicken games die Jeltsin gespeeld heeft om zijn machtspositie te vestigen en te handhaven. [1] Jeltsin ging keiharde, alles of niets confrontaties aan met Gorbatsjov, over de macht over Rusland, met Chasboelatov, over de machtsverhouding tussen de president en de doema, het Russische parlement, en met Zjoeganov, over het presidentschap van Rusland. Bij alle drie de confrontaties kwam Jeltsin als overwinnaar uit de bus, waarna hij geen enkele handreiking deed naar de verliezers. Jeltsin heeft nooit het compromis gezocht. De hervormers hebben dat in het economisch beleid ook niet gedaan. De privatisering via vouchers had vooral de bedoeling om de invloed van de politiek op de bedrijven weg te nemen. Hierdoor kon de oude politieke elite buitenspel gezet worden. Het loans-for-shares programma was een beloning voor getrouwen. Ook in de relaties met het buitenland stelden zij zich hard op, door de buitenlandse geldschietters steeds opnieuw te dwingen de kredieten te verlengen of uit te breiden.

Een interessant hoofdstuk is het eerste, waarin Hedlund uitgebreid in gaat op de achtergrond van de Russische (politieke) cultuur, waarbinnen naar zijn idee weinig verantwoordelijkheid jegens de gemeenschap aanwezig is. Hij voert dit terug op de Russische machtsstructuren, waar de willekeur van de Heer (of per ultimo de tsaar) een grote rol, speelt. Rusland kende geen scheiding van uitvoerende en wetgevende macht. Dit veranderde niet tijdens de periode van het communisme. Hedlund citeert Chroesjtsjov om de houding van de Sovjets ten opzichte de wettigheid te illustreren: 'wie is de baas: wij of de wet?' Jeltsin had zijns inziens een zelfde houding. Het gebrek aan verantwoordelijkheidsgevoel creëert een voedingsbodem voor de zogenaamde kleptocratie, of beter een aantal met elkaar concurrerende kleptocratieën. In het laatste hoofdstuk komt hij terug op de ontwikkelingen in de jaren 90 in het licht van de Russische geschiedenis. Hij houdt de hervormers verantwoordelijk voor een te lichtvaardige opvatting met betrekking tot de introductie van een op westerse leest geschoeid rechtssysteem en de introductie van een markteconomie. De hervormers hebben de formele regels veranderd, maar hebben nooit zelfs maar geprobeerd enige legitimiteit voor de nieuwe formele regels te bieden. Het hoeft volgens Hedlund dan ook geen verbazing te wekken dat ondernemingen zich niet hebben aangepast op de manier dat de hervormers hadden verwacht, dat de staatsmacht terugvalt op ouderwetse autocratische manieren en dat de bevolking ook vertrouwt op vertrouwde overlevingstechnieken. Gedrag en mentaliteit zijn gebaseerd op oude systemen, Hedlund noemt dat padafhankelijkheid, en niet zomaar te veranderen. De auteur is pessimistisch gestemd over de vraag of er, na alle gemaakte fouten in de Jeltsinperiode, nog hoop is dat het gedrag en de mentaliteit nog veranderd kunnen worden.

Een veel optimistischer kijk op de ontwikkelingen in de jaren 90 is te lezen in Andrei Shleifer en Daniel Treisman's Without A Map. Political Tactics and Economic Reform in Russia. Deze auteurs waren als adviseurs via het Harvard Development Project (een Amerikaans steunprogramma gericht op Rusland) direct betrokken bij de beleidsontwikkeling in Rusland. Zij hadden nauwe banden met de Petersburgse clan rond Anatoli Tjoebajs, die in de regeringskringen rond president Jeltsin een grote invloed had.[2] Het perspectief van Shleifer en Treisman is sterk bepaald door de voorstellen die vanuit de hervormers rond Jeltsin wel of niet omgezet konden worden in beleid. Zij vereenzelvigen de voorstellen vanuit deze groep sterk met de juiste weg naar een markteconomie. In hun voorwoord stellen zij onomwonden dat er onder economen momenteel niet veel verschil van mening bestaat over de voorwaarden voor economische groei. Markten moeten vrij zijn, eigendom moet in privé handen zijn en

gegarandeerd, inflatie moet gering zijn en handel tussen landen moet niet gehinderd worden. Daarom moeten regeringen prijzen vrij laten, geen bedrijven in eigendom hebben of subsidiëren, contractnaleving afdwingen, verantwoordelijkheden vastleggen, de begroting in evenwicht brengen en handelsbarrières wegnemen. Als een regering dat doet kan het groei verwachten. De Russische hervormers hebben dit mantra van de economie uitgebreid bezongen. Shleifer en Treisman behandelen de ontwikkelingen in de jaren 90 als een reeks van compromissen die de goeden (de hervormers) hebben moeten sluiten met de slechten (met name de leden van de Doema en de rode managers). In dit licht is het loans-for-shares programma een middel om de banken een belang te geven in het verlagen van de inflatie. Inflatie mag dan banken veel geld in het laatje brengen, het is ongunstig voor bedrijven die hun opbrengsten zien wegsmelten. Door banken een groot aandeel in bedrijven te geven krijgen deze ook een belang in lage inflatie. De uiteindelijke invulling van de privatiseringen, waarbij managers en arbeiders voor een gering bedrag 51 procent van de aandelen in hun eigen bedrijf konden kopen was een middel om hun steun voor de privatiseringsoperatie te verwerven. Halverwege hun boek constateren de auteurs dat de privatisering en de vermindering van de inflatie (en zelfs de herverkiezing van Jeltsin) Rusland nog geen politieke en economische stabiliteit bracht. Ze leggen de oorzaak daarvoor bij de lage opbrengsten van de federale belastingen, waardoor de begroting een structureel tekort vertoont. Die lage opbrengsten worden veroorzaakt door het hoge aandeel van niet-monetaire transacties in de economie en het slecht georganiseerde belastingstelsel. Daarin hebben bijvoorbeeld verschillende overheidsniveaus (federaal, regionaal, stad) het recht om op dezelfde grondslag belasting te heffen. Dat maakte de belastingdruk op sommige activiteiten enorm hoog. Ook bestond er concurrentie tussen overheidsniveaus over de opbrengst van de belasting. De belastinginners, ten slotte, waren weliswaar in federale dienst, maar waren voor de uitvoering van hun werk afhankelijk van regionale autoriteiten, hetgeen hen in een lastig parket bracht en de effectiviteit van de belastinginning niet ten goede kwam. Het verschafte de belastinginners ook de ruimte om hun 'heren' tegen elkaar uit te spelen. Shleifer en Treisman blijven in hun rol van adviseur door in hun laatste hoofdstuk een voorstel voor de herziening van het belastingstelsel te suggereren. De kern daarvan is het duidelijk vaststellen welk regeringsniveau op welke grondslag belasting mag innen. Het is daarbij belangrijk er voor te zorgen dat de meerderheid van de regio's er door de hervorming niet op achteruit gaat, omdat deze anders geen medewerking zullen verlenen.

De strijd tussen de regio's en het federale niveau staat centraal in David Woodruff's Money Unmade. Barter and the fate of Russian capitalism. Om aan de macht te komen heeft Jeltsin de republieken en regio's meer speelruimte gegeven, maar daarmee tegelijkertijd zijn eigen machtsbasis ondergraven. Het conflict wordt door Woodruff uitgewerkt aan de hand van de rol van het geld. In een markteconomie heeft geld een centrale rol. Via geld krijgen economische actoren informatie over de waarde van de allerlei zaken en kunnen zij afwegingen maken hoe ze hun eigen middelen het beste in kunnen zetten. Tijdens het ontstaan van het geld in de Middeleeuwen en nog lang daarna was de waarde van geld verbonden aan de waarde van goud of andere edelmetalen. Deze verbinding zorgde er voor dat geld schaars was, duurzaam, homogeen en deelbaar, vier basisvoorwaarden voor het goed functioneren van geld. In ontwikkelde economieën is het economisch verkeer dermate toegenomen dat geld niet meer verbonden kan zijn aan edelmetalen. Daar is gewoon niet genoeg van. Geld is in toenemende mate een vertrouwenskwestie geworden. Geld is wat geldt. Omdat geld

zo'n belangrijke rol speelt in het economisch verkeer is het voor de staat van groot belang dat het als enige het recht heeft om geld uit te geven. Het vertrouwen in het geld en het vertrouwen in de staat gaan parallel lopen. Volgens Woodruff is het de federale staat, vanwege de voortdurende machtsstrijd met de regio's, nog niet gelukt het alleenrecht op de uitgifte van geld voor zichzelf te reserveren. Hierdoor is er een Rusland een aantal alternatieven voor geld ontstaan, waarbij met name de ruilhandel een belangrijke rol speelt. Een belangrijke drijfveer voor deze ruilhandel zijn de regionale autoriteiten die zich inspannen om de bedrijven in hun regio in leven te houden. In plaats van belasting in roebels accepteren zij veelal belasting in natura. Dit biedt noodlijdende bedrijven de mogelijkheid om voort te bestaan. Een bedrijf met een belastingschuld zoekt een bedrijf dat geld van de overheid tegoed heeft en in een onderlinge transactie worden beide tegen elkaar weg gestreept. Belangrijker is echter dat de lokale autoriteiten niet toestaan dat bedrijven afgesloten worden van gas en elektra door Gazprom en UES (het elektriciteitsbedrijf). Hierdoor kunnen bedrijven grote betalingsachterstanden oplopen aan deze beide leveranciers. De toenemende ontmonetarisering van de economie heeft de federale overheid gedwongen daarin mee te gaan en ook belasting in natura te accepteren, hetgeen het weer moeilijker maakt om de economie te monetariseren. De vele alternatieven voor geld hebben geleid tot wat in de literatuur bekend staat als de virtuele economie.

Barry Ickes en Clifford Gaddy proberen in hun Russia's Virtual Economy het ontstaan van de virtuele economie te verklaren uit het gedrag van managers van ondernemingen. Russische ondernemingen zouden eigenlijk moeten herstructureren om winstgevend te worden. Vele zouden het ook dan niet redden. Voor Gaddy en Ickes bestaat er een uitruil tussen het verbeteren van de oude en nieuwe relaties van de bedrijven die het mogelijk maken voort te bestaan zonder te herstructureren en het herstructureren van bedrijven om een bestaan in een markteconomie op te bouwen. Gaddy en Ickes presenteren "Igor" een directeur van een grote onderneming. Om te overleven geeft "Igor" vier regels opgesteld. De eerste is om een deel van je verkopen aan de federale overheid te realiseren. Deze betaalt waarschijnlijk niet, maar je kunt dat wegstrepen tegen federale belastingen. Ten tweede moet je in staat zijn om de lokale overheid diensten te leveren, bijvoorbeeld het repareren van een school. Dit kan eveneens tegen belastingverplichtingen weg gestreept worden. Ten derde moet je ruilhandeltjes opzetten om de rest van de benodigde middelen (vooral energie) te kunnen verkrijgen. Ten slotte moet je er voor zorgen een beetje geld contant te hebben, want sommige inputs kunnen alleen tegen contant geld verkregen worden. Om een dergelijke bedrijfsvoering mogelijk te maken moet je vooral investeren in relaties. Het bijzondere in Rusland is echter dat deze relaties gebonden zijn aan een bedrijf. Het bedrijf heeft de directeur met de relaties nodig om te kunnen blijven draaien, maar de directeur heeft het bedrijf nodig, omdat zijn relaties specifiek rond de organisatie van dat bedrijf zijn georganiseerd. Dit is een overblijfsel uit de tijd van de sovjetplanning, waar de planning in hoeveelheden ging en niet in geld. Omdat nu wel in een geldeconomie geopereerd moet worden, althans formeel, worden de transacties allemaal keurig in roebels verrekend. De auteurs rekenen echter voor dat niet alle roebels evenveel waard zijn. Zij geven een voorbeeld van een wissel (een belofte om op een vastgesteld tijdstip een betaling te verrichten) van 100 roebel, uitgegeven door Sibenergorgo, die kon verkocht worden tegen 20 contante roebels. Met de wissel kon ook voor 46 roebel aan goederen gekocht worden. Dat betekent dat de goederen die 46 roebel waard zouden zijn, slechts 20 (contante) roebels vertegenwoordigen. Toch zijn zowel de wissel, als de goederen als het contante geld in roebels gewaardeerd. De

economische calculatie wordt op deze manier erg ingewikkeld en ondoorzichtig en maakt het mogelijk om een virtuele winst te tonen, waar het bedrijf eigenlijk een verlies maakt. Sterker, zelfs een bedrijf dat negatieve waarde produceert (de waarde van de inputs zou op de markt meer waard zijn dan de waarde van het product dat met die inputs gemaakt wordt) kan op deze manier nog een winst laten zien. De voorwaarde voor deze virtuele economie is volgens Barry en Ickes dat er ergens een product is dat deze waardevernietiging kan financieren. Die 'waardepomp' is Gazprom, omdat dat bedrijf op de wereldmarkt 'echt' geld voor haar product krijgt. Toch zit ook hier een einde aan en Gaddy en Ickes voorspellen een krimpen van de Russische economie tot een subsistentieniveau. Een proces waarvoor zij een aantal voorbeelden geven. Zo heeft een grote producent van onderdelen voor zwart wit tv's en defensie elektronica een assemblagehal omgebouwd tot groentekas, terwijl ze in een andere hal eieren uitbroeden in een eigen gemaakte broedmachine. Met deze producten bedienen ze uitsluitend de lokale markt.

Is Rusland hervormd?

Tsjoebaj's stelde in 1996, na Jeltsin's herverkiezing dat een terugkeer naar het verleden onmogelijk is in Rusland en dat Jeltsin de grootste hervormer in Rusland was sinds Peter de Grote. Ferme woorden die na lezing van de boeken met de nodige scepsis bezien mogen worden. In het ene boek meer dan het andere, maar ten eerste komt het beeld op dat er in Rusland nog helemaal niet zo veel veranderd is. De ene kleptocratie is vervangen door een andere, om in de woorden van Hedlund te spreken. Ten tweede is ook in de manier waarop bedrijven hun activiteiten vorm geven blijkt de erfenis van het verleden een grote rol blijven. Dit is het meest duidelijk in de boeken van Woodruff en van Gaddy en Ickes. De vroegere relaties en de inmenging van politieke autoriteiten maken het mogelijk dat bedrijven niet inversteren in herstructureringen, maar voortgaan op de oude weg. Dit wordt mogelijk gemaakt doordat de instituties van de markteconomie, zoals geld, privé-eigendom en een eenduidig en door de staat afgedwongen, betrouwbaar rechtssysteem in Rusland nog niet uitgekristalliseerd zijn. Ook in de twee boeken die het meest positief oordelen over de ontwikkelingen in Rusland, dat van Brady en dat van Shleifer en Treisman zijn daarvan tal van voorbeelden te vinden. Bij Brady hangt het positieve oordeel vooral samen met de opkomst van een ondernemersklasse, die gebruik maakt van de ontstane mogelijkheden. Deze groep wordt het wel moeilijk gemaakt door de oude managers en door de politieke onduidelijkheden in bijvoorbeeld het belastingregime. Over de ontwikkelingen in 'Moskou' schets ze een aanmerkelijk somberder beeld. Shleifer en Treisman lijken een positief oordeel uit te spreken omdat vooral hun 'bondgenoten' verantwoordelijk gehouden kunnen worden voor de ontwikkelingen in Rusland. Dit is heel goed te merken in het eerste deel van het boek, waar de auteurs wel heel nadrukkelijk het perspectief van deze hervormers als uitgangspunt nemen. Dat wordt minder in het tweede deel van het boek waar ze zich concentreren op de ontwikkeling van het fiscale systeem in Rusland. Hun oordeel daarover is niet erg positief. Aan de andere kant neemt Hedlund een soort van anti-hervormers standpunt in. Daarmee bedoel ik niet dat Hedlund tegen de hervormingen was, maar dat hij de hervormers niet de goede bedoelingen en wijsheid toedicht zoals dat bij Shleifer en Treisman wel gedaan wordt. Voor Hedlund zijn ze een van de belangengroepen die in Rusland actief zijn en is er geen duidelijk pad aanwijsbaar waarlangs Rusland zich

beweegt, noch een pad waarlangs het zich zou moeten bewegen om een markteconomie te worden. Het loopt zoals het loopt, maar het had ook anders kunnen lopen. Dat besef ontbreekt bij Shleifer en Treisman. Die leggen veel meer nadruk op de onvermijdelijkheid van de ontwikkelingen. De hervormers hadden de goede ideeën, namelijk het omarmen van de markteconomie, maar waren genoodzaakt compromissen te sluiten waardoor je nu in een ‘second best’ situatie zit. Maar je blijft je best doen en proberen in de ideale situatie terecht te komen.

Een weg terug is er echter niet bij Hedlund en dat idee kom je ook nadrukkelijk tegen bij Gaddy en Ickes. Wat er gebeurt is heeft consequenties voor de toekomst. Bij Gaddy en Ickes vormt de omvang van de virtuele economie een rem op de hervorming daarvan. Ook bij Hedlund is er sprake van een onomkeerbaar proces in de economie, waar met name de mentale houding van de actoren zich gericht heeft naar de nieuwe situatie. Het ‘plunderen’ van de staat door rationeel handelende groepen heeft enorme schade toegebracht aan het vertrouwen in de toekomst. Voor Russen is niemand meer te vertrouwen. De ‘ontstatelijking’ die in Rusland plaats heeft gevonden is volgens Hedlund geen oplossing voor de problemen waarmee Rusland kampt, maar het grootste probleem waarmee Rusland kampt. In zijn ogen is Jeltsin in ieder geval géén groot hervormer.

De boeken

Brady, Rose, Kapitalizm. Russia's Struggle to Free its Economy, Yale University Press, 1999

Hedlund, Stefan, Russia's "Market" Economy. A bad case of predatory capitalism, UCL Press, 1999

Shleifer, Andrei and Daniel Treisman, Without a Map. Political Tactics and Economic Reform in Russia, The MIT Press, 2000

Woodruff, David, Money Unmade. Barter and the Fate of Russian Capitalism, Cornell University Press, 1999

Gaddy, Clifford and Barry Ickes, Russia's Virtual Economy, The Brookings Institution, 2000

[1] De term chicken game komt uit de film Rebel Without a Cause, met in de hoofdrol James Dean, waarin de jeugd van een autoraces houdt. Twee auto's rijden op een ravijn af. Degenen die het eerst zijn zenuwen verliest en uit de auto springt is een ‘chicken’, een lafaard een verliest. De prijs van de winnaar kan erg hoog zijn, namelijk een duik in het ravijn. James Dean was uiteraard de held zonder dat hij zich te pletter reed. Dat zou hij een weinig later overigens wel doen.

[2] Over de bijzondere relatie tussen de adviseurs van het Amerikaanse Harvard Development Project en de Petersburgse hervormers clan is een boek geschreven door Janine Wedel, Collision and Cullusion. The strange case of western aid to Eastern Europe 1989-1999, St. Martins Press. Dit boek is in OEV 159, maart 2000 besproken door Gijs Berends.